

ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ФОРМУВАННЯ ОСНОВ СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДІТЕЙ ТРЕТЬОГО РОКУ ЖИТТЯ

PEDAGOGICAL SUPPORT FOR THE FORMATION OF THE FUNDAMENTALS OF SOCIAL AND CIVIL COMPETENCE FOR THIRD-YEAR-OLD CHILDREN

Стаття присвячена одній з актуальних проблем виховання й розвитку дітей раннього віку – педагогічному супроводу формування основ соціально-громадянської компетентності в дітей третього року життя. Визначається актуальність досліджуваної проблеми. Окреслюються теоретичні засади проблеми дослідження. Доводиться наявність наукових засад щодо можливості її вирішення. Висвітлюються не досліджені раніше аспекти проблеми. Констатується дефіцит наукових робіт, присвячених вивченню особливостей педагогічного супроводу формування основ соціально-громадянської компетентності в дітей раннього віку та недостатня ефективність вирішення досліджуваної проблеми в педагогічній практиці закладів дошкільної освіти. Розкривається сутність основних понять дослідження. На засадах Державного стандарту дошкільної освіти (2021 р.) та освітньої програми «Дитина» (2020 р.) визначається сутність соціально-громадянської компетентності дітей третього року життя як цілісної, інтегративної, складної за змістом якості особистості, що розглядається як сукупність компонентів: емоційного, когнітивного, поведінкового. При цьому особливості фізичного, психологічного, емоційного розвитку дітей означеного віку дозволяють здійснювати психолого-педагогічний супровід формування лише основ досліджуваної компетентності. Сутність педагогічного супроводу, як одного з основних понять дослідження, визначається таким чином – це розробка й використання всіх компонентів освітнього процесу з метою виховання й розвитку дітей раннього й дошкільного віку на засадах певних освітніх програм для дітей означених вікових періодів дошкільного дитинства та особистісно-орієнтованої взаємодії педагогів з дитиною. Висвітлюються особливості застосування розробленого педагогічного супроводу формування основ досліджуваної компетентності в сукупності її емоційного, когнітивного, діяльнісного компонентів. Окреслюються форми, методи формування емоційно опосередкованого когнітивного й діяльнісного соціально-громадянського досвіду, який зумовлює сутність досліджуваної компетентності.

Ключові слова: соціально-громадянська компетентність, педагогічний супровід, діти третього року життя, емоційно-цін-

нісний компонент, когнітивний компонент, діяльнісний компонент.

The article is devoted to one of the urgent problems of education and development of young children – pedagogical support for the formation of the foundations of social and civic competence for children in the third year of life. In particular, the relevance of the investigated problem is determined. The theoretical foundations of the research problem are outlined. The existence of scientific principles regarding the possibility of its solution has been proved. The previously unexplored aspects of the problem are highlighted. There is a shortage of scientific works dedicated to the study of the peculiarities of pedagogical support for the formation of the foundations of social and civic competence of young children and the insufficient effectiveness of solving the investigated problem in the pedagogical practice of preschool education institutions. The essence of the main concepts of the study is specified. On the basis of the State Standard of Preschool Education (2021) and the educational program «Child» (2020), the essence of the social and civic competence of children in the third year of life is defined as a holistic, integrative, complex personality quality, which is considered as a set of components: emotional, cognitive, behavioral. At the same time, the peculiarities of the physical, psychological, and emotional development of children of a certain age make it possible to provide psychological and pedagogical support for the formation of only the basics of the studied competence. The essence of pedagogical support, as one of the main concepts of the research, is defined as follows – it is the development and use of all components of the educational process for the purpose of education and development of children of early and preschool age on the basis of certain educational programs for children of certain age periods of preschool childhood and personal-oriented interaction teachers with a child. The peculiarities of the application of the developed pedagogical support for the formation of the foundations of the studied competence in the totality of its emotional-value, cognitive, activity components are highlighted. Forms and methods of formation of emotionally mediated cognitive and active social-civic experience are outlined, which determines the essence of the investigated competence.

Key words: socio-civic competence, pedagogical support, children in the third year of life, emotional and value component, cognitive component, activity component.

УДК 373. 2 (075)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/51.2.36>

Пономаренко Т.О.,
докт. пед. наук,
професор кафедри дошкільної освіти
Київського університету
імені Бориса Грінченка

Побірайко К.С.,
студентка VI курсу магістратури
факультету педагогічної освіти
Київського університету
імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми у загальному вигляді. Необхідність дослідження проблем виховання й розвитку дітей раннього віку визначається на засадах того, що саме означений період є вирішальним у фізичному й психічному розвитку дитини, становленні її особистості за всіма освітніми напрямками («Особистість дитини», «Дитина

в сенсорно-пізнавальному просторі», «Дитина в природному довкіллі» «Гра дитини» «Дитина в соціумі» «Мовлення дитини» «Дитина у світі мистецтва» тощо) [1].

Разом з тим, формування в дітей, зокрема дітей раннього віку, основ соціально-громадянської компетентності залишається одним з найважливіших

завдань, які стоять перед фахівцями дошкільної освіти та батьками. Сучасне суспільство окреслює перед особистістю багато викликів (шалена динаміка розвитку; глобалізація; насиченість інформаційного простору; постійне швидке змінювання; соціально-економічна, науково-технічна інноватика тощо). Тож вкрай важливо з раннього дитинства формувати в дитини здатність, уміння розуміти соціальне довкілля, швидко, безболісно, конструктивно, гнучко адаптуватися до нього, й жити з ним у гармонії, бути успішною й щасливою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичними засадами проблеми дослідження є наукові роботи Н. Аксаріної, М. Щелованова. Особливості розвитку особистості на ранньому етапі дитинства висвітлюються в наукових роботах Л. Виготського, Д. Ельконіна, Ж. Піаже. В ряді наукових джерел розглядаються питання раннього розвитку дітей (Г. Доман, С. Лупан, Л. Павлова). Визначено основні положення, принципи дидактики раннього дитинства (Н. Аксаріна, С. Новосьолова).

Сучасні вітчизняні теоретико-методичні засади освіти дітей раннього віку ґрунтуються на положеннях В. Петровського про формування особистості дитини раннього віку в її особистісно зорієнтованій взаємодії з дорослим; концепції розробки й застосування розвивального освітнього середовища на основі особистісно зорієнтованої взаємодії дорослого з дитиною С. Новосьолової; концепції розвитку дітей раннього віку Н. Гавриш, Т. Піроженко, О. Рейпольської.

Ученими вивчаються особливості становлення психічних процесів у дітей раннього віку (Г. Смольникова); особливості виховання й розвитку дітей третього року життя (Л. Кузьмук); зміст, педагогічні умови формування особистісного розвитку дітей раннього віку (О. Кононко); особливості комплексного підходу до освіти дітей раннього віку (О. Бурковська). Окремі аспекти сучасної освіти малюків в різних типах закладів дошкільної освіти представлено в наукових дослідженнях І. Гречишкіної, І. Макаренко, В. Паніної, О. Саприкіної, Н. Шкляр.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Результати аналізу теорії й практики освіти дітей раннього віку дають змогу визначити наявність певних наукових засад щодо можливості вирішення досліджуваної проблеми. Проте слід відзначити дефіцит наукових досліджень, присвячених вивченню особливостей змісту, педагогічного супроводу соціально-морального виховання й розвитку дітей раннього віку, формування основ їх соціально-громадянської компетентності.

Результати аналізу освітньої практики вказують на те, що питання педагогічного впливу на дітей раннього віку в процесі формування основ їх соціально-громадянської компетентності залишаються полемічно гострими. В освітній взаємо-

дії дорослих (вихователів, батьків) з дітьми спостерігаються авторитарні методи впливу на них (погрози, накази, настанови, покарання, нотації, заборони тощо), що спричиняє негативні прояви поведінки, втрату ініціативи, активності.

Педагогічний супровід дорослих часто зорієнтований на колективні форми діяльності з дітьми раннього віку. Разом з тим, їх фізіологічні й психологічні особливості зумовлюють необхідність використання мікрогрупових та індивідуальних форм організації освітньої діяльності в групах дітей раннього віку. Також слід звернути увагу на те, що в освітній практиці закладів дошкільної освіти вихователі часто застосовують педагогічний супровід, призначений для освіти дітей дошкільного віку. На виховання й розвиток малюків такий супровід впливає негативно.

Таким чином, проблема педагогічного супроводу формування основ соціально-громадянської компетентності є досить складною й недостатньо дослідженою, що й зумовило тему нашого дослідження.

Метою статті є визначення актуальності проблеми дослідження; окреслення теоретичних засад досліджуваної проблеми; уточнення сутності основних понять дослідження; висвітлення не вирішених раніше аспектів проблеми дослідження; визначення особливостей застосування розробленого педагогічного супроводу формування основ соціально-громадянської компетентності в дітей третього року життя.

Виклад основного матеріалу. У Державному стандарті дошкільної освіти [1] соціально-громадянську компетентність визначено як здатність до прояву особистісних якостей, соціальних почуттів, любові до Батьківщини; готовність до посильної участі в соціальних подіях, що відбуваються у дитячих осередках, громаді, суспільстві та спрямовані на покращення спільного життя.

Результат сформованості соціально-громадянської компетентності засвідчує ціннісне ставлення дитини до себе, своїх прав і прав інших, наявність уявлень про правила і способи міжособистісної взаємодії з членами сім'ї, родини, іншими людьми та вмінь дотримуватись цих правил в соціально-громадянському просторі, а також ціннісне ставлення та повагу до культурних надбань українського народу, представників різних національностей і культур [1].

Зміст соціально-громадянської компетентності розкрито в Державному стандарті дошкільної освіти [1]. В означеному документі окреслюється сутність емоційно-ціннісного ставлення до довкілля, соціально-моральних знань та навичок. Тож на засадах означеного документа та освітньої програми «Дитина» [3] визначено сутність соціально-громадянської компетентності дітей третього року життя як цілісної, інтегративної,

складної за змістом якості особистості, що розглядається як сукупність компонентів: *емоційного* – співчуття, співпереживання, позитивна емоційна орієнтація на дорослих та дітей; вияви почуття любові до членів родини, шанобливе ставлення до старших тощо; *когнітивного* – уявлення про сім'ю, членів родини – маму, тата, братів, сестер, бабусю, дідуся тощо, їх імена; про правила соціально схвалюваних стосунків між людьми; правила поведінки у стосунках з чужими та рідними, близькими людьми; про заклад дошкільної освіти як будинок, в якому діти перебувають без батьків, спілкуються, граються разом з однолітками; про вихователя і помічника вихователя, як людей, що дбають про дітей та їхні потреби, і до чиїх пропозицій, порад і прохань слід прислухатись тощо); *діяльнісного* – прагнення до спілкування; первинний досвід моральних вчинків; уміння дотримуватись елементарних соціальних правил у стосунках з дорослими і дітьми; вияви різних форм доброзичливого ставлення до дітей та дорослих – поступатися, ділитися, допомагати, піклуватися в різних ситуаціях життєдіяльності; прояви негативного ставлення до соціально не схвалюваних форм поведінки; дотримання елементарних правил поведінки в громадських місцях – не заважати іншим, не галасувати, не кричати, розмовляти спокійно, поводитися стримано тощо.

В контексті нашого дослідження доцільним є сприяння становленню саме основ соціально-громадянської компетентності в дітей третього року життя, бо особливості фізичного, психологічного, емоційного розвитку дітей означеного віку дозволяють здійснювати психолого-педагогічний супровід формування лише основ, початків досліджуваної компетентності.

Одним з основних понять дослідження є педагогічний супровід, сутність якого ми визначаємо таким чином – це розробка й використання всіх компонентів освітнього процесу з метою виховання й розвитку дітей раннього й дошкільного на засадах певних освітніх програм для дітей означених вікових періодів дошкільного дитинства та особистісно-орієнтованої взаємодії педагогів з дитиною.

Передумови для формування соціально-громадянської компетентності складаються вже в ранньому віці. Це пов'язано з особливостями фізичного та психічного розвитку дітей цього віку. Зокрема, на третьому році життя зміцнюється організм дитини, удосконалюються її рухи, дитина усвідомлює різницю між живими й неживими істотами, диференціює знайомих і незнайомих людей, по-різному до них ставиться, усвідомлює себе як окрему людину, яка не змінюється зі зміною ситуації та має свої бажання.

Як наслідок цього в поведінці дитини можуть спостерігатися прояви впертості, негативізму, протесту проти намагань дорослого обмежити її

самостійність. Вона здатна опиратися тому, хто її ображає й відбирає іграшку, утверджується у відчутті своєї власності. Здатна засвоювати певний соціально-моральний досвід: вітатися й вживати слова «дякую», «будь ласка», дотримуватися елементарних правил поведінки на вулиці, у закладі дошкільної освіти, підтримувати порядок, виявляти терплячість, виконувати вказівку «зачекай», протиставляти себе іншим. Дитина охоче може гратися з дорослими та однолітками, ділитися іграшками за власним бажанням, брати участь у простих групових іграх [2; 5].

У дітей третього року життя урізноманітнюються емоції та форми їх прояву: здивування, радість захоплення, образа, страх, заздрість, ревності, жалість тощо. Змістовнішим стає їхнє емоційне життя: ускладнюються почуття й бажання. Діти з цікавістю можуть слухати короткі вірші й оповідання, дивитися мультфільми та дитячі передачі; уважно слухати музику, пісні; виконувати вказівки дорослих (наприклад: «допоможи товаришу»); розуміти значення слів: «добре», «погано». Малюки здатні позитивно себе оцінити («хороший», «гарний» тощо) [5].

З метою виявлення рівня розвитку основ соціально-громадянської компетентності в дітей третього року життя нами було проведено констатувальний експеримент. До участі в експерименті було залучено експериментальну та контрольну групи дітей третього року життя.

Було визначено критерії (когнітивний, діяльнісний, емоційний) та показники сформованості основ досліджуваної компетентності (згідно з вимогами Державного стандарту дошкільної освіти в Україні [1] та програмою виховання і навчання дітей від 2 до 7 років «Дитина» – освітній напрям «Дитина в соціумі») [3], відповідно до яких схарактеризовано високий, середній та низький рівні розвитку означеної компетентності.

За результатами констатувального експерименту рівень розвитку соціально-громадянської компетентності в дітей третього року життя в експериментальній і контрольній групах на початку формування етапу експерименту був приблизно однаковим. При цьому низький рівень розвитку основ соціально-громадянської компетентності виявлено в досить значній кількості дітей, як в експериментальній, так і в контрольній групах; кількість дітей з високим рівнем розвитку основ соціально-громадянської компетентності виявилася незначною, що підтвердило актуальність проблеми дослідження й націлило на ефективну експериментально-педагогічну діяльність.

У процесі експериментально-педагогічної діяльності ми ґрунтувалися на положенні про те, що формування основ досліджуваної компетентності в дітей третього року життя є неможливим без активної освітньої діяльності вихователя:

педагог організовує розвивальний освітній простір для ознайомлення дітей з соціальним довкіллям; створює умови для набування дитиною соціального досвіду; підтримує ініціативність дітей щодо їх участі в різних видах діяльності; сприяє формуванню в кожній дитині лідерських якостей; підтримує дітей в ініціюванні взаємодії, висловлюванні своїх думок, демонструванні дружніх стосунків; знайомить дітей з правилами доброзичливих стосунків; взаємодіє з батьками щодо формування в дітей основ соціально-громадянської компетентності [4].

Ми намагалися побудувати свою експериментально-педагогічну діяльність так, щоб вихователі застосовували діалоговий формат освітньої взаємодії з дітьми; впроваджували переважно мікрогрупові та індивідуальні форми організації освітнього процесу; використовували педагогічний супровід, за допомогою якого можна було б викликали в дітей оптимістичне самопочуття, позитивний настрій, забезпечувати можливість самостійного прийняття простих рішень, самостійної діяльності, розвитку навичок елементарного самооцінювання, впевненості у собі тощо.

Надзвичайно важливою для формування основ соціально-громадянської компетентності була участь батьків у взаємодії усіх учасників освітнього процесу. Участь батьків передбачала: реалізацію принципів гуманних, демократичних стосунків усіх членів родини; створення умов для побудови продуктивної й толерантної міжособистісної взаємодії між батьками й дітьми; доцільну педагогічну діяльність для набування дитиною різноманітного соціального досвіду; розповіді батьків про важливі події життя родини; залучення дитини (відповідно до її вікових можливостей) до участі в житті сім'ї в різних формах життєдіяльності; заохочення дитини до спілкування та участі у спільних справах з дорослими та дітьми; до спостереження за об'єктами соціального довкілля в повсякденному житті та під час ігрової діяльності; моделювання життєвих ситуацій для формування готовності дитини до взаємодії, спілкування з дітьми та дорослими тощо [4].

Формувати основи соціально-громадянської компетентності ми намагалися в сукупності її ціннісного-емоційного, когнітивного (знаннєвого), діяльнісного компонентів. Не зважаючи на те, що основоположними компонентами будь-якої компетентності вважаються знаннєвий і діяльнісний складові, особливу увагу приділяли розвитку емоційної сфери дітей, емоційному опосередкуванню засвоєння ними будь-якого соціального когнітивного й діяльнісного досвіду; формуванню системи ціннісних орієнтацій, що становить основу їх світогляду.

Формування основ досліджуваної компетентності здійснювалось у таких формах: гра (завдяки імітації та перевтіленню гра надавала можливості

проекувати ситуації, в яких для дітей розкривались норми моралі, поведінки, особливості взаємодії, стосунків дітей і дорослих тощо); заняття, які проводились у формі гри; колективні справи, протягом яких діти набували індивідуального досвіду в спільній життєдіяльності з дітьми та дорослими, уміння співпрацювати, відстоювати власну позицію, домовлятися, узгоджувати особисті потреби з потребами інших, набувати досвід культурної поведінки тощо.

Ми також диференційовано підходили до відбору досить довгої низки методів, прийомів педагогічного впливу на дітей. Тож застосовувалися такі методи формування соціально-громадянського когнітивного досвіду, як компонента соціально-громадянської компетентності, а саме: читання, розповідання казок, коротких віршів; ситуації-розповіді; розповіді вихователя про своє дитинство, про особливості людських взаємин; малі фольклорні літературні форми (забавлянки, потішки, примовки, приказки, загадки, скоромовки); діалоги, бесіди про рідних та знайомих людей; приклади моральної поведінки дітей, дорослих; спостереження; розглядання ілюстрацій; розглядання сімейних фотографій тощо.

Також використовувалися методи формування соціально-громадянського діяльнісного досвіду малюків, як складової досліджуваної компетентності, наприклад: ігрові ситуації; доручення; дидактичні ігри, спільні свята, в яких беруть участь педагоги, батьки, діти; створення «куточків доброго настрою»; організація ігрових ситуацій морального вибору; моделювання різноманітних життєвих ситуацій «Розмова по телефону», «Розмова двох друзів» тощо.

З метою актуалізації досвіду дітей щодо соціального орієнтування в практиці спілкування з однолітками та дорослими та враховуючи їх надзвичайну емоційність, подразливість, нестійкість та плинність емоцій ми дбали про те, щоб їхні переживання мали різне емоційне забарвлення (зацікавленість, подив, радість, горе, гнів, сором, страх, провина, ревності, любов, хвилювання тощо), проте дбали про те, щоб серед них переважали позитивні. Тому у взаємодії з дітьми намагалися вирішувати такі завдання емоційно-ціннісного розвитку: заохочували до емоційного відгуку на різноманітність соціального довкілля, дітей та дорослих, особливості їх стосунків тощо); формували навички адекватного оцінювання й емоційного реагування на доступні розумінню життєві події, ситуації, вчинки рідних і чужих людей; стимулювали бажання бути приємною, веселою, доброзичливою людиною; формували вміння стримувати, коректно виявляти гнів, незадоволення, незгоду; закладали базис особистісних цінностей (людина, сім'я, родина, добро, довіра, взаємодопомога, справедливість, дисциплінованість, акуратність, краса тощо).

Порівняльний аналіз результатів констатувального й контрольного етапів експерименту в експериментальній і контрольній групах засвідчив, що після запровадження спеціально розробленого педагогічного супроводу в дітей експериментальної групи відбулося значне поліпшення розвитку основ соціально-громадянської компетентності: підвищився рівень знань про сім'ю, членів родини (маму, тата, братів, сестер, бабусю, дідуся та ін.); імена всіх членів родини, власне прізвище; про вік людей, їх стать, близьких та незнайомих людей; правила поведінки у стосунках з чужими та рідними, близькими людьми; про заклад дошкільної освіти; удосконалилися вміння впізнавати та виокремлювати членів сім'ї як найближчих, найдорожчих людей; відгукуватися на їхні звернення, прохання, пропозиції спільної діяльності, дотримуватися їхніх порад; орієнтуватися у віці людей, в їх статі; вирізняти знайомих людей з-поміж інших; із власної ініціативи чи у відповідь на звернення виявляти здатність доброзичливо спілкуватися; виявляти навички культурної поведінки; прислухатися до пропозицій дорослих, звертатися до них зі своїми потребами, виконувати їх поради та прохання; проявляти різні форми доброзичливого ставлення до людей; додержуватися елементарних правил поведінки в громадських місцях.

Подальшого розвитку зазнала емоційна сфера дітей – більш виразнішими стали прояви їх власних емоційних станів за допомогою міміки, пантоміміки жестів; більш яскравим стали вияви емоційних станів з приводу різних вчинків, переживань однолітків, літературних героїв, персонажів, діафільмів, картин, ілюстрацій тощо.

Тож результати аналізу виконаної наукової діяльності дозволяють резюмувати позитивну динаміку розвитку показників основ соціально-громадянської компетентності в дітей третього

року життя після впровадження спеціально розробленого педагогічного супроводу.

Висновки. Таким чином, визначено актуальність проблеми дослідження; окреслено теоретичні засади досліджуваної проблеми; уточнено сутність основних понять дослідження; розкрито не вирішені раніше аспекти проблеми дослідження; висвітлено особливості застосування розробленого педагогічного супроводу формування основ соціально-громадянської компетентності в дітей третього року життя. Подальших наукових розвідок потребує вивчення особливостей застосування різних компонентів педагогічного супроводу формування основ досліджуваної компетентності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Базовий компонент дошкільної освіти. (Державний стандарт дошкільної освіти). Нова редакція. 2021. URL: <https://ezavdnz.mcfrr.ua/book?bid=37876> (дата звернення: 31.07.2022).
2. Виховання дітей раннього віку в закладах дошкільної освіти різних типів: колективна монографія / за наук. ред. Н. В. Гавриш / С. А. Васильєва, Н. В. Гавриш, В. В. Рагозіна, Т. О. Пономаренко та ін. Київ: ІПВ НАПН України, 2021. 145 с.
3. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проєкту В. О. Огнев'юк; авт. кол.: Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, В. М. Вертугіна [та ін.] ; наук. ред. Г. В. Беленька ; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. С. 38–40; С. 89–93; С. 150–155; С. 223–229; С. 303–307.
4. Методичні рекомендації до Освітньої програми для дітей від 2 до 7 років «Дитина» / наук. ред. Г. В. Беленька, О. А. Половіна, І. В. Кондратець ; авт. кол.: Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, В. М. Вертугіна та ін. К.: ТОВ «АКМЕ ГРУП», 2021. С. 200–231.
5. Розвиваємо, навчаємо, виховуємо дитину третього року життя : методичний посібник / Кузьмук Л. І. та ін. ; за ред. Т. І. Поніманської. К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. С. 60–108.